
O'ZBEKISTON HAYKALTAROSHLIKDA SIMVOLIZM

Raxmatov Rufat Saitovich

Kamoliddin Bexzod nomidagi MRDI Tasviriy san'at fakulteti

Xaykaltaroshlik kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekiston haykallaridagi xalqning boy tarixi, islom merosi, sovet merosi va mustaqillikdan keyingi o'ziga xoslikka asoslangan ramziy mavzularning to'liq ko'rinishi, islom naqshlarining murakkab naqshlaridan tortib sovet realistik ta'sirigacha bo'lgan o'zbek san'atini shakllantirgan tarixiy, madaniy va mafkuraviy ta'sirlar to'g'risida to'liq bayon etilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston haykaltaroshligi, Islom san'ati va ramziyligi, xattotlik, mifologik simvolizm.

Kirish:

Simvolizm (fransuzcha: Symbolisme) - san'atning eng yirik yo'nalishlaridan. Eksperimentlar, yangiliklarga intilish, ramziylik, imo-ishoralar va sirli tasvirlardan foydalanish bilan ajralib turadi. Simvolizm Fransiyada (1870—1880)- yillarda paydo bo'lgan va o'zining eng katta rivojlanishiga XIX- XX asrlar oxirida, birinchi navbatda, Fransiyaning o'zida, shuningdek, Germaniya, Belgiya va Rossiyada erishgan. Simvolistlar nafaqat san'atning turli shakllaridagi mazmun va shakllarni, balki badiiy ijodning ma'nosiga bo'lgan munosabatni ham tubdan o'zgartirdilar.

O'zbekiston haykallari xalqning qadimiy merosi, islom ta'siri, sho'rolar tarixi va mustaqillikdan keyingi o'ziga xoslikdan kelib chiqqan holda chuqur ramziy ma'noga ega. Ipak yo'lining markaziy markazi sifatida O'zbekiston tarixi madaniyatlar, dinlar va urf-odatlarining uyg'unligi bilan ajralib turadi, bularning barchasi uning haykallariga muhrlangan. Jamoat yodgorliklari, me'moriy relyeflar va kichikroq an'anaviy o'ymakorlik buyumlari orqali O'zbekiston haykallari madaniy g'urur, tarixiy mustahkamlik va milliy o'zlikni anglash g'oyalarini yetkazadi. Ushbu qatlamli ramziylik Sharq va G'arb, qadimiy va zamonaviy, an'anaviy va ilg'or unsurlar o'rtasidagi ko'prik sifatidagi O'zbekistonning murakkab o'ziga xosligini tushunish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

O'zbekiston haykaltaroshligi va tasviriy san'ati mintaqaning uzoq tarixida ildiz otgan, islomgacha bo'lgan an'analardan tortib, zamonaviy talqinlargacha bo'lgan boy ramziy ma'noga ega. Qadim zamonlardan Islom dini ta'sirida sezilarli darajada rivojlangan bu ramziylik o'zbek xalqiga xos bo'lgan madaniy, diniy va ijtimoiy rivoyatlarni o'zida mujassam etgan. Mana, Islomdan oldingi va keyingi asosiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda O'zbekiston haykaltaroshligida ramziylik qanday rivojlanganiga nazar solamiz.

Qadimgi Markaziy Osiyoning bir qismi bo'lgan O'zbekiston hududi islomdan oldin zardushtiylik, buddizm va mahalliy shamanistik urf-odatlar ta'sirida bo'lgan. Bu davrdagi haykallar ko'pincha tabiat, ma'naviyat va mifologik mavjudotlar bilan bog'liq bo'lgan motivlarni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston haykaltaroshligining qadimgi davrida diniy karashlar, marosim va an'analari bilan bog'lik ko'rinishlarni o'zida ifoda etuvchi topilmalar xam keng uchraydi. Saqlanib qolgan shunday haykaltaroshlik ishlari ko'proq Zardushtiylik diniy karashlari va marosimlarini aks ettiradi. Ma'lumki, mamlakatimizda eramizdan avvalgi VII asrda Xorazmda shakllangan mazkur din odamlar hayoti, ijtimoiy-madaniy odatlariga singib borgan, shuningdek, san'at va madaniyatiga xam o'z ta'sirini o'tkazgan. Zardushtiylikning keng yoyilishi bilan ibodat uchun mo'ljallangan me'morlik binolarini qurilishiga xam alohida e'tibor berilgan.

Melodiy VI VII asrlardan boshlab o'lkaga Islom dinining kirib kelishi bilan yangi madaniy hayot tomir ota boshladi. Bu borada san'atning o'rnini o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, undagi ayrim an'analarni inkor etish va yangi ifoda vositalarini joriy etilishni taqozo etdi. Islom dini talablariga kura jonli mavjudotlarni tasvirlash, ma'budlar obrazidagi haykallarni yaratish taqiqlandi. Bu o'z navbatida tasviriy san'atning portret janri bilan haykaltaroshlik sohasini inqiroziga olib keldi. San'atning boshqa turlari yangi falsafiy dunyoqarash bilan bog'liq holda davom etdi.

O'zbek haykaltaroshligidagi eng muhim mavzulardan biri bu O'zbekistonning Buyuk Ipak yo'lidagi o'ziga xos joyini aks ettiruvchi tarixiy va madaniy o'ziga xoslikdir. O'zbekiston o'zining butun tarixi davomida fors, turkiy va keyinroq rus manbalaridan ta'sir o'tkazib, g'oyalar, savdo va badiiy almashinuv chorrahasi bo'lib xizmat qilgan. Samarqand, Buxoro va Toshkent kabi shaharlardagi haykallarda tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxslar, xususan, Amir Temurning merosi o'zbek kuch-qudrati va g'ururini ifodalovchi siymolar ko'p uchraydi. Temur haykallari jamoat joylarida muhim o'rin tutib, O'zbekiston mustaqilligi va boy merosining qudratli timsoli bo'lib turibdi. Qolaversa, o'zbek me'moriy haykallari Registon maydoni va madrasalarining ark, gumbaz va minoralarni o'zida mujassam etgan mahobatli dizayni bilan uzviy bog'langandir.

Islomiy naqshlar o'zbek haykaltaroshligining yana bir muhim jihati bo'lib, mamlakatning chuqur ildiz otgan diniy va ma'naviy merosini aks ettiradi. Asosan musulmonlar davlati bo'lgan O'zbekiston islom naqshlari va xattotlik, xususan, diniy yodgorliklarga singdirilgan tasviriy tilni qo'llagan. Haykaltaroshlik va relyeflar ko'pincha ma'naviy va falsafiy ahamiyatga ega bo'lgan geometrik naqshlar va kalligrafik yozuvlarni o'z ichiga oladi. Murakkab naqshlar islom san'atida markaziy ilohiy tamoyillarni aks ettiruvchi birlik, muvozanat va ijodning cheksiz tabiatini ifodalaydi. Bundan tashqari, yarim oy va yulduz kabi umumiy belgilar islomiy o'ziga xoslikning belgisi bo'lib xizmat qiladi, ular ham me'moriy o'ymakorliklarda, ham jamoat yodgorliklarida tez-tez uchraydi.

Natijalar:

Sovet davri O'zbekiston san'ati va haykaltaroshligida unutilmas iz qoldirib, hozirgi o'zbek jamiyatida hamon mavjud bo'lgan mavzularni kiritdi. Sovet davrida monumental haykallar mehnat, birlik va taraqqiyot kabi jamoaviy qadriyatlarni ta'kidlab, ko'pincha ishchilar, dehqonlar va o'qituvchilarning siymolarini aks ettirgan. Ko'pincha jamoat joylarida uchraydigan bu haykallar Sovet Ittifoqining sanoatni rivojlantirish, ta'lim va birdamlik g'oyalarini, ishchilar sinfidagi birlik va kuchning tasviri bilan tarannum etardi. Biroq mustaqillikka erishgandan keyin O'zbekiston sovet mafkurasidan ko'ra o'zbek madaniy o'ziga xosligini ta'kidlash uchun sovet davridagi bu haykallarni qayta talqin qildi. Misol uchun, bir vaqtlar ochiq sovet bo'lgan Ikkinchi Jahon urushi xotirasiga bag'ishlangan g'alaba yodgorliklari hozirda qat'iyatlilik va fidoyilik eslatmalari bo'lib, ko'proq milliy rivojotda tasvirlangan.

Muhokama:

O‘zbekiston 1991-yilda mustaqillikka erishganidan so‘ng milliy timsollarning qayta jonlanishini boshdan kechirdi, bu uning zamonaviy haykaltaroshligida yaqqol namoyon bo‘ldi. Sobiq sovet davrida mamlakatda milliy g‘urur va madaniy tiklanish timsollariga katta e‘tibor qaratildi. Eng ko‘zga ko‘ringan ramzlardan biri - Humo qushi ko‘pincha baxt va erkinlik bilan bog‘liq bo‘lgan afsonaviy mavjudotdir. Humo qushining haykallari o‘zbeklarning o‘ziga xosligi va intilishlarini eslatuvchi ko‘zga ko‘ringan joylarga o‘rnatilgan. Xuddi shunday, muhtaram tarixiy shaxs Amir Temur haykallari ham milliy g‘ururni ta’kidlab, O‘zbekiston suvereniteti va merosini ta’kidlaydi. Bu zamonaviy haykallar jamoaviy sovet idealidan uzoqlashib, o‘rniga alohida tarixiy shaxslar va o‘zbek madaniyati bilan aks-sado beradigan mifologik belgilarga e‘tibor qaratilmoqda.

Xulosa:

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, O‘zbekiston haykallari tarixiy ta’sirlar va madaniy o‘zini namoyon qilish o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirlarni ko‘rsatib, mamlakat o‘ziga xosligini o‘rganish uchun bebaho ob’ektivni taqdim etadi. Ipak yo‘li merosidan tortib, islom an’analari va zamonaviy milliy ramzlargacha, har bir asar O‘zbekiston tarixining bir qismini, qatlamli ma’nolari va tarixiy havolalarini hikoya qiladi. Tasviriy artefakt sifatida ushbu haykallar mustahkamlik, birdamlik va madaniy g‘urur timsoli bo‘lgan O‘zbekistonning rivojlanayotgan milliy rivoyati haqida tushuncha beradi. Ular O‘zbekistonning o‘ziga xoslikni targ‘ib qilish bilan birga, turli ta’sirlarni birlashtirish qobiliyatidan dalolat beradi, O‘zbekistonning Markaziy Osiyoning markazida madaniy jihatdan jonli va tarixiy ahamiyatga ega davlat sifatidagi o‘rnini mustahkamlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Bregel, Y. Markaziy Osiyo tarixiy atlas. Brill. 2003.
2. Beyker, P. va Kollinz, D. Islom geometrik naqshlar. Temza va Gudson. 2019.
3. Edgar, A. Qabila xalqi: Sovet Turkmanistonining yaratilishi. Prinston universiteti matbuoti. 2004.
4. Atagarryev, M. va Rashidov, S. “O‘zbekiston zamonaviy san’atida milliy o‘ziga xoslik”. Markaziy Osiyo tadqiqoti, 2007.